Ерік-Еммануель ШМІТТ

ПАН ІБРАГІМ ТА КВІТИ КОРАНУ

Повість

(пер. Олена Борисюк)

Брюно Аврааму Кремеру

В одинадцять років я розбив свою свинку і пішов до повій.

Моя свинка була блискучою порцеляновою скарбничкою кольору блювотиння, зі щілиною, в яку можна вкинути монетку без жодної можливості її звідти дістати. Мій тато вибрав саме її з єдиної причини, яка чітко відповідала його життєвому кредо: гроші існують для того, щоб їх зберігати, а не цвиндрити.

У свинячому череві лежало двісті франків. Чотири місяці роботи.

Якось уранці, перед тим, як піти до ліцею, тато сказав:

— Мойсею, я щось не розумію… я не дорахувався грошей… відтепер усі свої витрати на покупки записуватимеш у кухонний зошит.

Значить, йому було замало лаяти мене як у ліцеї, так і вдома, змушувати мити, вчитися, готувати їсти, ходити за покупками, жити самому у великій, похмурій, порожній квартирі, позбавленому любові, бути скоріше рабом, ніж сином адвоката без справ і дружини, треба було ще зробити мене

злодієм! Оскільки мене вже все одно запідозрили у крадіжці, залишилося це тільки зробити.

Отож усередині скарбнички було двісті франків. І двісті франків коштувала дівчина з Райської вулиці. Такою була ціна за перехід у статус чоловіків.

Перші дівчата попросили показати посвідчення особи. Незважаючи на мій голос і вагу (я був здоровий, як мішок із солодощами), вони сумнівалися щодо заявлених шістнадцяти років — мабуть, бачили, як усі останні роки я тут проходив і підростав, тягнучи сітку з продуктами.

У кінці вулиці, під навісом будинку стояла новенька. Вона була повненькою і гарненькою, як із картинки. Я показав їй гроші. Вона посміхнулась.

— А тобі вже є шістнадцять?

— Так… від сьогоднішнього ранку.

Ми піднялися. Я не міг повірити. Дівчині було двадцять два роки, старувата, зате вся моя. Спершу вона пояснила, як треба митися, потім — як кохатися…

Звісно, я все це вже знав, але дозволив їй розказати, щоб вона почувалася розкуто; крім того мені подобався її голос, трішки вуркотливий і сумний. Впродовж усього часу я був на межі втрати свідомості. Наприкінці вона ніжно погладила мене по голові і сказала:

— Ти мусиш повернутись і принести мені якийсь даруночок.

Це майже повністю розвіяло мою радість: я геть забув про подарунок. От маєш, я став чоловіком, пройшов посвяту між жіночими стегнами й ледве тримався на тремтячих ногах, а проблеми вже почалися: я геть забув про славнозвісний даруночок.

Я бігом повернувся додому, ввірвався у свою кімнату і став озиратися, шукаючи, що цінного я можу подарувати, а потім швидко побіг назад на Райську вулицю. Дівчина все ще стояла під навісом. Я вручив їй свого плюшевого ведмедика.

Майже у той самий час я познайомився з паном Ібрагімом.

Пан Ібрагім завжди був старим. Жителі Голубої вулиці та вулиці Фобур-Пуасоньєр одностайно проголосують, що на їхній пам'яті, з восьмої години ранку до півночі, завжди бачили пана Ібрагіма в його бакалійній крамничці, згорбленим між касою і миючими засобами, одна нога у вузькому проході, друга — під коробками з сірниками; одягненим у сіру робу поверх білої сорочки, з зубами кольору слонової кістки, прихованими під тоненькими вусиками, очима кольору зеленувато-коричневих фісташок, трохи світліших, ніж його брунатна шкіра, поплямована мудрістю.

Усі ж бо вважали пана Ібрагіма мудрецем. Безперечно, тому, що принаймні впродовж сорока років він був Арабом на єврейській вулиці. Безперечно, тому, що він багато посміхався і мало говорив. Безперечно, тому, що він, здавалося, зміг уникнути звичної метушливості смертних, особливо таких смертних, як парижани: ніколи не рухався, як гілка, прищеплена до табуретки, ніколи ні перед ким не прибирав прилавок і зникав невідь-де між дванадцятою годиною ночі й восьмою ранку.

Отож я щодня робив покупки і готував їсти. Я купував тільки консерви. Я їх купував щодня не тому, що хотів, аби вони були свіжі, а тому, що мій батько залишав грошей не більше як на один день, а потім — так простіше готувати.

Відколи я почав обкрадати свого батька, щоб покарати його за те, що він мене в цьому запідозрив, я почав красти і в пана Ібрагіма. Мені було трохи соромно, але, щоб перебороти свій сором, розплачуючись, я цілеспрямовано думав:

— Зрештою, це всього-на-всього Араб!

Я щодня дивився в очі панові Ібрагіму, і це мене підбадьорювало.

— Зрештою, це всього-на-всього Араб!

— Я не араб, Момо, я родом із Золотого Півмісяця[1].

Я зібрав свої покупки і вискочив, приголомшений, на вулицю. Отже, пан Ібрагім читає мої думки! А якщо він читає мої думки, то, можливо, знає, що я його обкрадаю?

Наступного дня я не приховав жодної консерви, зате запитав його:

— Золотий Півмісяць — це де?

Зізнаюсь, я цілу ніч уявляв, як пан Ібрагім сидить на одному ріжку Золотого Півмісяця і ширяє в зорянім небі.

— Так називається територія, яка тягнеться від Анатолії до Персії, Момо.

Наступного ранку я додав, дістаючи гаманець:

— Мене звуть не Момо, а Мойсей.

Назавтра вже він додав:

— Я знаю, що ти Мойсей, тому й називаю тебе Момо, бо це звучить менш претензійно.

Наступного дня, рахуючи сантими, я запитав:

— А вам що до того? Мойсей — єврейське ім'я, а не арабське.

— Я не араб, Момо, я мусульманин.

— То чому ж усі називають вас Арабом вулиці, якщо ви не араб?

— Араб, Момо, означає "той, чия бакалійна крамничка відчинена з восьмої години ранку до півночі і навіть у неділю".

Отак точилася наша розмова. По фразі на день. Нам нікуди було поспішати. Бо він був старим, а я — молодим. І раз на два дні я цупив баночку консервів.

Гадаю, у нас пішов би рік чи два на годину розмови, якби одного разу ми не зустріли Бріджит Бардо.

На Голубій вулиці — як у вулику. Рух транспорту зупинено. Дорогу перекрито. Знімають фільм.

Усі особи чоловічої та жіночої статі, що проживають на вулицях Голубій, Метеликів і Фобур-Пуасоньєр, — у повній готовності. Жінки хочуть перевірити, чи вона справді така гарна, як кажуть; чоловіки не годні й думати, їхній розум затиснуто ширінкою штанів. Бріджит Бардо тут! Сама Бріджит Бардо!

Я ж прилип до вікна. Дивлюся на неї, і вона нагадує мені сусідську кицьку з п'ятого поверху, маленьку гарненьку кішечку, яка полюбляє розлягтися на балконі на осонні і, здається, живе, дихає та кліпає очима лишень заради того, щоб викликати захоплення. Придивившись, я виявляю, що вона також дуже схожа на повій із Райської вулиці, не усвідомлюючи, що насправді це повії з Райської вулиці копіюють Бріджит Бардо, щоб привернути увагу клієнтів. Я просто чманію, коли зауважую, що пан Ібрагім вийшов на поріг крамнички. Вперше в житті — принаймні відколи я існую — він зліз зі своєї табуретки.

Надивившись на те, як маленьке звірятко на ймення Бардо викручується перед камерами, я пригадую вродливу блондинку, якій тепер належить мій ведмедик, і вирішую спуститися до пана Ібрагіма, щоб скористатись його неуважністю й поцупити кілька баночок консервів. Катастрофа! Він знову повернувся до своєї каси. Його очі сміються, коли він розглядає Бардо з-за пачок мила та прищепок. Я ніколи раніше не бачив його таким.

— Ви одружені, пане Ібрагіме?

— Так, звісно, я одружений.

Він не звик, щоб йому ставили запитання.

Тієї миті я міг заприсягтися, що пан Ібрагім не такий уже й старий, як усі гадають.

— Пане Ібрагіме, уявіть, що ви пливете в одному човні з дружиною і Бріджит Бардо. Човен починає тонути. Що ви робитимете?

— Б'юсь об заклад, що моя дружина вміє плавати.

Я ніколи не бачив, щоб очі так сміялись, його ж очі сміялися, вони заходилися реготом, що розносився луною.

Раптом, як по бойовій тривозі, пан Ібрагім виструнчився: до крамниці зайшла Бріджит Бардо.

— Добрий день, пане, у вас є вода?

— Звичайно, панно.

І тут сталося неймовірне: пан Ібрагім підвівся, щоб узяти на полиці та принести їй пляшку води.

— Дякую, пане. Скільки з мене?

— Сорок франків, панно.

Бріджит відсахнулася. Я також. Пляшка води коштувала тоді два франки, не більше.

— Я не знала, що вода тут така рідкість.

— Рідкістю є не вода, панно, а справжні зірки.

Він сказав це з таким шармом і такою невідпорною усмішкою, що Бріджит Бардо зашарілася, дістала сорок франків і пішла.

Я не міг отямитися.

— Ну, ви й нахабні, пане Ібрагіме.

— Що ж, мій маленький Момо, треба ж комусь відшкодувати всі ті баночки консервів, що їх ти у мене поцупив.

Відтоді ми й стали друзями.

Звісно, від цієї миті я міг би красти консерви десь інде, але пан Ібрагім узяв з мене обіцянку:

— Момо, якщо ти повинен красти й далі, то продовжуй це робити у мене.

Протягом наступних днів пан Ібрагім розказав мені безліч способів, як витягти гроші в батька непомітно для нього: подавати старий учорашній, а то й позавчорашній хліб, попередньо потримавши його у духовці; додавати до кави цикорій, потроху збільшуючи дозу; повторно запарювати використані пакетики чаю; розводити його звичне "Божоле" вином за три франки і на завершення — справжня ідея, з тих, яка підтвердила, що пан Ібрагім був експертом у мистецтві діставати інших, — замінити домашній паштет собачими консервами.

Завдяки втручанню пана Ібрагіма світ дорослих дав тріщину, і однорідна незмінна стіна, на яку я щоразу

наражався, пропала — крізь утворену щілину мені простягли руку.

Я знову зекономив двісті франків і тепер зможу довести собі, що став чоловіком.

Я йшов Райською вулицею прямісінько до навісу, під яким стояла нова власниця мого ведмедика. Я приніс їй подаровану мені черепашку, справжню черепашку, привезену з моря, справжнього моря.

Дівчина мені усміхнулась.

У цю мить з алеї вигулькнув чоловік, що біг, наче пацюк, а за ним із криком повія:

— Украли! Моя сумочка! Ловіть злодія!

Не вагаючись ні хвилини, я витягнув ногу вперед. Злодій розпластався за кілька метрів. І я наскочив на нього.

Злодій подивився на мене і, побачивши, що я ще дитя, посміхнувся, наміряючись дати мені прочухана, та оскільки на вулицю вигулькнула дівчина, горлаючи дедалі гучніше, він схопився на ноги і змився. На щастя, крики повії мене врятували.

Похитуючись на високих підборах, дівчина підійшла ближче. Я простягнув їй сумку, яку вона радісно притиснула до пишних грудей, що вміли так гарно колихатися.

— Дякую, хлопчику. Як я можу тобі віддячити? Хочеш спробувати разок?

Вона була старою. Їй було близько тридцяти. Але пан Ібрагім завжди казав, що жінок не слід ображати.

— О'кей.

Ми піднялися. Власниця мого ведмедика була дуже обурена тим, що її колега вкрала мене у неї. Коли ми порівнялись із нею, вона шепнула мені на вухо:

— Приходь завтра. Я також зроблю це безкоштовно.

Я вирішив не відкладати на завтра…

Пан Ібрагім та повії ще більше ускладнювали моє життя з батьком. Я вдався до порівняння, що призвело до жахливих і запаморочливих висновків. Поряд із татом мені завжди було холодно. Тоді як з паном Ібрагімом і повіями ставало тепліше й світліше.

Я дивився на високу і глибоку бібліотеку, що передавалась у спадок, на всі ці книжки, що буцімто вміщають квінтесенцію людського розуму, перелік законів, невловиму сутність філософії, я розглядав їх у сутінках — Мойсею, зачини віконниці, світло нищить оправи — потім дивився на батька, що читав, сидячи у кріслі, ізольований у колі світла від торшера, яке, наче жовте сумління, падало на сторінки книжки. Він закрився у стінах своєї науки, приділяючи мені уваги не більше ніж собаці (собак він, до речі, ненавидів), і навіть не намагався кинути мені бодай одну кістку своїх знань. А якщо трохи пошуміти…

— Ой, пробач…

— Помовч, Мойсею. Я читаю. Я — працюю…

"Працювати", яке пишномовне слово, що служить незаперечним виправданням на всі випадки життя.

— Вибач, тату.

— Слава Богу, що твій брат Попол був не таким.

Попол — це друге ім'я моєї нікчемності. Щоразу, як я щось роблю не так, мій батько кидає мені в обличчя спогад про старшого брата. "Попол був дуже старанним у школі. Попол любив математику й ніколи не бруднив ванної. Попол ніколи не пісяв повз унітаз. Попол любив читати книжки так сильно, як і його батько".

Чесно кажучи, навіть спогад про те, що мама пішла з Пополом незадовго після мого народження, болить менше, ніж імовірність проживання поряд із такою живою досконалістю, як Попол; це виходило б за межі моїх можливостей.

— Тату, як ти гадаєш, Попол мене любив би?

Батько розгублено розглядає моє обличчя, точніше, намагається його розшифрувати.

— Що за запитання!

Ось і відповідь: що за запитання!

Я навчився дивитися на людей очима батька. З недовірою, презирством… Розмови з арабом-бакалійником, хоча він і не араб, адже "араб — це той, хто тримає бакалію відчиненою пізно ввечері та в неділю", послуги повіям — усі ці речі я складав у потаємному сховку моєї душі, яка не становила офіційної частини мого життя.

— Чому ти ніколи не посміхаєшся, Момо? — запитав мене пан Ібрагім.

Це був справжній підступний удар під дих, я не був готовий до такого запитання.

— Посмішка — це забаганка багатих людей, пане Ібрагіме. У мене немає на неї коштів.

Якраз щоб позлити мене, він розплився в посмішці.

— Бо ти гадаєш, що я належу до багатих?

— У вашій касі завжди є гроші. Я не знаю нікого, хто протягом усього дня мав би перед собою так багато купюр.

— Але гроші потрібні для того, щоб платити за товар і за приміщення теж. Уяви собі, наприкінці місяця мені залишається зовсім небагато.

І він посміхнувся ще дужче, ніби кепкуючи з мене.

— Пане Ібрагіме, коли я кажу, що посмішка — це забаганка багатих, то маю на увазі, що вона для щасливих людей.

— Отут ти й помиляєшся. Саме посмішка робить людей щасливими.

— Так я й повірив.

— Спробуй.

— Кажу ж, так я й повірив.

— Ти ж увічливий хлопчик, Момо?

— Мушу, інакше отримаю ляпаса.

— Ввічливість — це добре. Але люб'язність — іще краще. Спробуй посміхнутись, і тоді побачиш.

Що ж, з огляду на те, як мило пан Ібрагім, який періодично підкидає мені баночку тушкованої капусти зі шматочками сосисок найвищої якості, просив мене про це, варто спробувати.

Наступного дня я справді веду себе, як хворий, якого вночі накололи: посміхаюся геть усім.

— Ні, мадам, перепрошую, але я не зрозумів завдання з математики.

Гоп — посмішка!

— Я не зміг його виконати!

— Що ж, Мойсею, я тобі поясню його ще раз.

Нечувано. Ні репету, ні попереджень. Нічого.

У їдальні…

— Можна мені ще трохи каштанового повидла?

Гоп — посмішка!

— Так, із сиром…

І ось нова порція.

У спортивному залі я зізнаюся, що забув кеди.

Гоп — посмішка!

— Вони ще не висохли, пане...

Вчитель сміється і поплескує мене по плечу.

Оце клас! Ніщо не може встояти переді мною. Пан Ібрагім дав мені абсолютну зброю. Я "обстрілюю" своєю посмішкою весь світ. До мене більше не ставляться як до таргана.

Повертаючись зі школи, я звернув на Райську вулицю. Я звертаюся до найвродливішої повії, високої чорнявки, яка мені завжди відмовляла:

— Ну, що?

Гоп — посмішка!

— Підніземось?

— А тобі вже є шістнадцять?

— Авжеж, мені вже давно шістнадцять!

І знову — посмішка!

Ми піднімаємося.

Потім, одягаючись, я розказую їй, що працюю журналістом і пишу велику книгу про повій…

Гоп — посмішка!

…що мені потрібно, аби вона розказала трохи про своє життя, якщо, звісно, хоче.

— Ти справді журналіст?

Посмішка!

— Так, точніше, вчуся на журналістиці…

І вона розповідає. Я дивлюся на її груди, що тихо колишуться, коли вона починає говорити. Я не можу повірити. Жінка розмовляє, зі мною. Жінка. Посмішка. Вона розказує. Знову посмішка. Вона розказує.

Ввечері, коли батько повертається, я, як завжди, допомагаю йому зняти пальто і, прошмигнувши вперед, стаю прямісінько перед ним у світлі, аби він мене бачив.

— Вечеря готова!

Гоп — посмішка!

Він здивовано дивиться на мене.

Я продовжую посміхатися. Наприкінці дня це нелегко, але я тримаюся.

— Ти щось утнув?

Тут посмішка зникає.

Проте я не впадаю у відчай.

За десертом я роблю ще одну спробу.

Гоп — посмішка!

Він збентежено мене роздивляється.

— Підійди-но сюди, — каже він.

Я відчуваю, що моя посмішка близька до перемоги. Опля, ще одна жертва. Я підходжу. Можливо, він хоче мене поцілувати? Якось він розказував, що любив цілувати Попола, що той був лагідним хлопчиком. Можливо, Попол зрозумів силу посмішки ще від народження? Або в моєї матусі був час, щоб його цього навчити.

Я стою поряд із батьком, на рівні його плеча. Його вії відображаються в його зіницях. Я ж посміхаюсь, ледве не розриваючи рота.

— Треба поставити тобі брекети. Я ніколи раніше не помічав, що в тебе стирчать зуби.

Саме після цього випадку я взяв собі за звичку, тільки-но мій батько лягав спати, ходити ввечері до пана Ібрагіма.

— Я сам у всьому винен, якби я був, як Попол, татові було би простіше мене любити.

— Хіба тобі про це щось відомо? Адже Попол поїхав.

— Ну то й що?

— Можливо, він терпіти не міг твого батька.

— Ви так гадаєте?

— Він же поїхав. Ось тобі й доказ.

Пан Ібрагім дав мені жовті монетки, щоб я складав їх у стовпчики. Це мене трохи заспокоювало.

— А ви знали Попола? Пане Ібрагіме, то ви його знали? Що ви про нього думаєте?

Він різким ударом закрив свою касу, наче боявся, що вона заговорить.

— Момо, ось що я тобі скажу: ти мені у сто, тисячу разів подобаєшся більше, ніж Попол.

— Справді?

Я був радий, але не хотів цього показувати. Я стиснув кулаки і трохи вишкірив зуби. Треба захищати сім'ю.

— Обережно, я не дозволю вам говорити погано про мого брата! Чим вам Попол не до вподоби?

— Попол був дуже хорошим хлопчиком, дуже хорошим. Але, вибачай, мені більше подобається Момо.

Я був милостивим принцом і вибачив йому.

За тиждень пан Ібрагім послав мене на консультацію до знайомого дантиста, що працював на вулиці Метеликів. У пана Ібрагіма явно була волохата лапа. Наступного дня він мені сказав:

— Момо, менше посміхайся, досить уже. Та ні, жартую. Мій товариш запевнив, що тобі не потрібні брекети.

Він нахилився до мене, його очі реготали.

— Уяви собі, що ти йдеш на Райську вулицю із залізяччям у роті: яка повія тоді повірить, що тобі шістнадцять.

Тут пан Ібрагім влучив у самісіньке яблучко. І тепер уже я сам захотів поскладати монетки, щоб дати лад думкам.

— Звідки ви все це знаєте, пане Ібрагіме?

— Та я нічого такого не знаю. Я тільки знаю, що є в моєму Корані.

Я зробив ще кілька стовпчиків із монет.

— Момо, добре, що ти ходиш до професіоналок. Попервах завжди треба ходити до професіоналок, до жінок, які добре знають своє ремесло. Потім, коли ти додаси різні складнощі й почуття, зможеш перейти на аматорок.

Мені стало краще.

— А ви іноді ходите на Райську вулицю?

— Рай відкритий для всіх.

— А-а-а, вигадуєте, пане Ібрагіме, не хочете ж ви сказати, що досі ходите туди, у вашому віці!

— Чому ж ні? Хіба вона зарезервована тільки для малоліток?

Тут я відчув, що змолов дурницю.

— Момо, а як тобі ідея сходити кудись разом?

— О, то ви іноді ходите, пане Ібрагіме?

Ну ось, я знову змолов дурницю. Тому додав найширшу посмішку.

— Точніше, я мав на увазі, що ви весь час сидите на табуретці.

Утім, я дуже зрадів.

Наступного дня пан Ібрагім повіз мене до Парижа, красивого Парижа, такого, як на туристичних знімках. Ми пройшлися вздовж Сени, яка не така вже й пряма.

— Поглянь, Момо, Сена обожнює мости, як жінка, що обожнює браслети.

Потім ми погуляли у скверах на Єлисейських Полях, біля театру маріонеток та інших театрів. Потім вулицею Фобур-Сент-Оноре, на якій було повно магазинів під брендами Ланвен, Гермес, Сен-Лоран, Карден… ці величезні порожні бутики виглядали смішними проти крамнички пана Ібрагіма, загалом не більшої за ванну кімнату, але в якій був зайнятий

кожен сантиметр, де на полицях, що тяглися від підлоги до стелі, у три чотири ряди лежали всі товари першої, другої… ба навіть третьої необхідності.

— Дивина та й годі, пане Ібрагіме, як бідно виглядають вітрини магазинів для багатіїв. Там же нічого нема.

— Це називається люкс, Момо: голі вітрини, порожній магазин, усе заховано в ціні.

Ми закінчили прогулянку в таємничих садах Королівського палацу, де пан Ібрагім купив мені свіжовидушений сік лимона і віднайшов свою легендарну непорушність на табуретці біля бару, повільно потягуючи лікер "Сузі", змішаний з анісовим сиропом.

— Мабуть, класно жити в Парижі.

— Але ж ти живеш у Парижі, Момо.

— Ні, я живу на Голубій вулиці.

Я дивився, як він насолоджувався коктейлем.

— Я гадав, мусульмани не вживають алкоголю.

— Це правда, але я суфіст.

Тут я відчув, що поводжусь нескромно, що пан Ібрагім не хоче розказувати про свою хворобу, зрештою, він має на це право; тож я мовчав аж до нашого повернення на Голубу вулицю.

Увечері я розгорнув татового словника, "Ларуса". Я, мабуть, таки справді переживав за пана Ібрагіма, бо досі словники мене весь час розчаровували.

"Суфізм — містична течія в ісламі, що виникла у VIII ст. На відміну від правовірних, робить акцент на внутрішній релігійності".

Ну, от, знову те саме! Словники добре пояснюють лише ті слова, які ми вже знаємо.

У будь-якому разі суфізм — не хвороба, що мене вже трохи заспокоїло, а спосіб мислення; хоча, як казав пан Ібрагім, деякі способи мислення самі по собі є хворобою. Тому я вирішив зіграти у слідопита, щоб збагнути значення кожного слова в поданому визначенні. З усього цього виходить, що пан Ібрагім зі своїм лікером "Сузі" й анісовим сиропом вірить у Бога по-мусульманськи, однак, "на відміну від правовірних", у спосіб, що межує з порушенням усталених норм; це мене ставило перед нерозв'язним завданням: якщо правовірність — це "турбота про ретельне дотримання закону", як кажуть автори словника… то загалом це вказує на речі апріорно образливі; значить, пан Ібрагім людина непорядна, тож мої візити належали до тих, що їх краще не робити. Але якщо дотримання закону водночас означає бути, як мій батько, адвокатом, мати таку сіру шкіру й наводити стільки смутку в домі, я волію бути разом із паном Ібрагімом проти правовірності. Окрім того, автори словника додали, що суфізм придумали дуже давно два чоловіки — Ель-Галадж і Ель-Ґазалі; з такими іменами вони мали б жити в мансардах на задвірках — Голуба вулиця їм якраз підійшла б; вони також уточнили, що це внутрішня релігія, звісно, пан Ібрагім був стриманим, стосовно всіх євреїв, що жили на нашій вулиці, він таки був скромним.

Під час вечері я не міг стриматися, щоб не запитати батька, який саме ковтав шматок рагу з ягняти із серії "Королівське для собак":

— А ти віриш у Бога, тату?

Він подивився на мене, а потім повільно промовив:

— Як я бачу, ти дорослішаєш.

Я не бачив тут жодного зв'язку. І на якусь мить навіть задумався, чи, бува, хтось йому не сказав, що я ходив до дівчат із Райської вулиці. Але він додав:

— Ні, мені ніколи не вдавалося повірити в Бога.

— Ніколи не вдавалося? Чому? Хіба треба робити якісь зусилля?

Він оглянув кімнатні сутінки.

— Для того, щоб повірити, що у всьому цьому є якийсь сенс? Так, треба зробити великі зусилля.

— Але ж ми, тату, євреї, тобто ти і я.

— Авжеж.

— Хіба належність до євреїв ніяк не пов'язана з Богом?

— Для мене — вже ні. Бути євреєм — це всього-на-всього мати пам'ять. Недобру пам'ять.

У цю мить тато справді мав вигляд людини, якій треба ковтнути кілька пігулок аспірину. Можливо, тому, що він поговорив, — один раз не рахується. Він підвівся й одразу ж пішов у ліжко.

По кількох днях він повернувся ще блідішим, ніж завжди. У мене виникло відчуття вини. Я подумав, що, змушуючи його їсти всіляку гидоту, можливо, підірвав йому здоров'я.

Він сів і подав знак, що хоче щось сказати.

Але минуло хвилин десять, доки він наважився.

— Мене звільнили, Мойсею. Вони більше не хочуть бачити мене в конторі, де я працюю.

Чесно кажучи, мене не дуже здивувало, що люди не хочуть працювати з моїм батьком, — він явно наганяв на злочинців депресію, водночас я ніколи не міг подумати, що колись адвокат перестане бути адвокатом.

— Мені потрібно знайти нову роботу. Десь-інде. Треба буде трохи затягнути паски, мій маленький.

Він пішов спати. Його, вочевидь, не цікавила моя думка про те, що сталося.

Я спустився до пана Ібрагіма, який посміхався, жуючи арахіс.

— Пане Ібрагіме, що ви робите, щоб бути щасливим?

— Я знаю, що є в моєму Корані.

— Можливо, мені варто якось поцупити ваш Коран. Хоча євреям цього робити не слід.

— Момо, що для тебе означає бути євреєм?

— Та я не знаю. Для мого батька — це постійно бути пригніченим. А для мене… це щось, що заважає мені бути кимось іншим.

Пан Ібрагім простягнув мені горішок.

— У тебе нема хороших черевиків, Момо. Завтра ми підемо купувати тобі взуття.

— Гаразд, але…

— Людина проводить своє життя у двох місцях: або у ліжку, або у черевиках.

— У мене немає грошей, пане Ібрагіме.

— Я тобі дам. Це буде мій подарунок. У тебе лише одна пара ніг, Момо, про них треба дбати. Якщо черевики муляють, їх міняють. А от ноги ти поміняти не зможеш!

Наступного дня, коли я повернувся з ліцею, на підлозі в неосвітленому коридорі я знайшов записку. Не знаю чому, але тільки-но я впізнав батьків почерк, моє серце забилося сильніше:

Мойсею,

Вибач мені, але я поїхав. У мені немає нічого такого, щоб бути батьком.

Попо…

Це слово було перекреслене. Він явно хотів кинути мені фразу про Попола. Щось на кшталт: "із Пополом я зміг би, але не з тобою" або "Попол мені давав сили і наснагу бути батьком, а от ти — ні", коротше кажучи, якусь гидоту, що її він посоромився написати. Втім, я збагнув його намір, дякую.

Можливо, ми колись побачимося, згодом, коли ти станеш дорослим. Коли мені буде не так соромно і ти мені пробачиш. Прощавай.

Саме так, прощавай!

P.S. Я залишив на столі всі гроші, що у мене були. Ось список людей, яким ти повинен повідомити про мій від'їзд. Вони потурбуються про тебе.

Далі йшов список із чотирьох імен, які мені нічого не говорили.

Я прийняв рішення. Треба прикидатися.

Я нізащо не сприйму того факту, що мене покинули. Двічі покинутий: перший раз після народження — мамою, вдруге підлітком — батьком. Якщо про це стане відомо, більше ніхто не дасть мені шансу. Що ж у мені такого жахливого? Що робить любов до мене неможливою? Моє рішення невідворотне: я вдаватиму, що мій батько нікуди не поїхав. Що він тут живе, їсть, проводить зі мною довгі нудні вечори.

Я вирішив не гаяти ні хвилини і спустився у крамничку.

— Пане Ібрагіме, у мого батька проблеми з травленням. Що йому дати?

— "Ферне Бранка", Момо. Візьми, ось тут у мене є у невеличких дозах.

— Дякую, я зараз же піднімусь і дам йому випити.

За гроші, що він мені залишив, я зміг протриматися впродовж місяця. Я навчився підробляти його підпис, коли заповнював необхідні папери, що надходили поштою, коли писав відповіді на звернення ліцею. Я й далі готував на двох. Щовечора ставив його тарілку навпроти своєї; а поївши, просто зливав його порцію в умивальник.

Кілька вечорів на тиждень, задля сусідів, що жили навпроти, я сідав у його крісло, вдягнувши його светр і черевики, посипавши волосся борошном, і намагався читати гарний новенький Коран, якого пан Ібрагім подарував мені після слізних благань.

Я сказав собі, що в ліцеї я не можу гаяти ні секунди, тож мушу закохатися. Вибір був небагатим, оскільки наш навчальний заклад був тільки для хлопчиків, ми всі були закохані у доньку консьєржа, Міріам, яка, незважаючи на свої тринадцять років, дуже швидко збагнула, що правила цими трьома сотнями спраглих, які досягли статевої зрілості. Я почав за нею упадати із запалом потопаючого.

Гоп — посмішка!

Я мусив довести самому собі, що мене можна любити, і про це мав дізнатися весь світ перш ніж йому стане відомо, що навіть мої батьки, єдині люди, які повинні мене підтримувати, віддали перевагу втечі.

Я розказував панові Ібрагіму, як завойовував Міріам. Він слухав мене з легкою усмішкою того, хто знає кінець історії, але я вдавав, що цього не помічаю.

— Як поживає твій батько? Щось я його більше не бачу вранці…

— Він змушений багато працювати. Йому доводиться виходити з дому рано вранці через його нову роботу…

— Он як? А він не злиться, що ти читаєш Коран?

— Я, звичайно, ховаюсь… крім того, я не дуже розумію, що там написано.

— Коли ми хочемо щось вивчити, то беремось не за книгу, а з кимось розмовляємо. Я не вірю книжкам.

— Проте, пане Ібрагіме, ви самі завжди кажете мені, що знаєте…

— Авжеж, я знаю, що́ є у моєму Корані… Момо, я хочу побачити море. Гайнімо в Нормандію. Поїдеш зі мною?

— Ой, справді?

— Звичайно, якщо твій батько не проти.

— Він не буде проти.

— Ти впевнений?

— Я ж вам кажу, він погодиться.

Коли ми опинились у холі "Гранд Отель де Кабур", це було сильніше за мене — я розплакався. Я плакав дві чи три години, ніяк не міг заспокоїтися.

Пан Ібрагім дивився, як я плачу. Він терпляче чекав, коли я зможу говорити. Нарешті я пробелькотав:

— Тут так гарно, пане Ібрагіме, надто гарно. Це не для мене. Я на це не заслуговую.

Пан Ібрагім посміхнувся.

— Момо, краса присутня скрізь, вона довкола нас. Куди б ти не кинув оком. Саме це є в моєму Корані.

Потім ми погуляли берегом моря.

— Знаєш, Момо, книжка не відкриє життя людині, якщо Бог не зробить цього безпосередньо.

Я розповідав йому про Міріам, я розповідав про неї щораз більше, аби уникнути розмови про батька. Допустивши мене в коло претендентів, Міріам почала потроху відкидати мене, як негідного кандидата.

— Це не має значення, — казав пан Ібрагім. — Твоя любов до неї належить тільки тобі. Вона твоя. Навіть якщо Міріам її

відкидає, вона не може нічого в цьому змінити. Вона нею не скористалася, от і все. Те, що ти віддаєш, Момо, це твоє назавжди; те, що ти притримуєш для себе, втрачено назавжди!

— А у вас є дружина?

— Авжеж.

— Чому ж ви тоді тут не з нею?

Він указав пальцем на море.

— Тут море справді англійське, зелено-сіре, такі кольори не характерні для води, вона немовби набула англійського акценту.

— Ви не відповіли, пане Ібрагіме, про дружину. Вашу дружину.

— Момо, відсутність відповіді вже є відповіддю.

Пан Ібрагім щодня вставав першим.

Підходив до вікна, принюхувався до світла і не кваплячись робив гімнастику. Щоранку, все своє життя він робив свою ранкову гімнастику. Він був неймовірно гнучким, лежачи на подушці з напіврозплющеними очима, я бачив ще молодого, високого й безтурботного чоловіка, яким він був так давно.

На превеликий подив, одного разу у ванній я виявив, що пан Ібрагім — також обрізаний.

— Ви також, пане Ібрагіме?

— Мусульмани — як і євреї, Момо. Це жертва Авраама: він простягнув Богові своє дитя, кажучи, що той може його забрати. Шматочок шкіри, якого нам бракує, — це знак Авраама. Під час обрізання батько має тримати сина, даруючи свій власний біль на згадку про пожертву Авраама.

Завдяки панові Ібрагіму я довідався, що в євреїв, мусульман і навіть у християн до того, як вони пересварилися, було багато спільних великих людей. Це мене мало обходило, але на душі стало приємніше.

Коли, повернувшись із Нормандії, я зайшов до темної, порожньої квартири, то не відчув, що змінився, але подумав, що світ може бути інакшим. Я сказав собі, що зможу відчинити вікна, що стіни могли б бути світлішими; я подумав, що, можливо, не зобов'язаний берегти ці просяклі минулим меблі, минулим, бо від нього віяло не красою, а старістю, гнилизною і смородом, як від ганчірки для миття підлоги.

У мене більше не було грошей. Я почав продавати книжки, по кілька штук, букіністам на набережній Сени, яких мені показав пан Ібрагім під час наших прогулянок. Щоразу як я продавав книжку, я відчував себе вільнішим.

Уже минуло три місяці відтоді, як зник мій батько. Я далі обманював, готував їсти на двох, і, як не дивно, пан Ібрагім усе рідше й рідше запитував мене про нього. Мої стосунки з Міріам занепадали дедалі більше, але слугували хорошою темою для наших вечірніх розмов із паном Ібрагімом.

Іноді вечорами мені трохи щеміло серце. Це тому, що я думав про Попола. Тепер, коли мій батько далеко звідси, мені дуже хотілося познайомитись із Пополом. Певен, тепер я ставився б до нього краще, бо мені більше не кололи ним очі як

антитезою моєї нікчемності. Засинаючи, я часто думав про те, що десь у світі живе мій брат, вродливий і досконалий, якого я не знаю, але, можливо, колись зустріну.

Якось рано-вранці у двері постукала поліція. Вони кричали, як у фільмах:

— Відчиніть! Поліція!

Я подумав: ну от, усе скінчилося, я надто довго брехав, зараз вони мене заарештують.

Я вдягнув халат і відімкнув усі замки. На вигляд вони були не такими вже й страшними, як я уявляв, і навіть чемно запитали, чи можна зайти. Правду кажучи, я також волів спершу одягтися перед тим, як поїхати у в'язницю.

У вітальні інспектор поліції взяв мене за руку і лагідно сказав:

— Хлопче, у нас для вас погана новина. Ваш батько помер.

Одразу й не скажеш, що мене більше вразило: смерть батька чи звернення поліцейського на "Ви". У будь-якому разі, я так і сів у крісло.

— Він кинувся під поїзд поблизу Марселя.

Отакої, дивина та й годі, їхати аж у Марсель, щоб це зробити! Поїзди є скрізь. У Парижі їх стільки ж, якщо не більше. Очевидно, я так ніколи й не зрозумію свого батька.

— Все вказує на те, що ваш батько був у розпачі й сам укоротив собі віку.

Батько, що кінчає життя самогубством… Цей факт явно не допоможе мені краще себе почувати. Врешті-решт, можливо, вже краще мати батька, який тебе покинув. Принаймні я міг би вважати, що його гризе сумління.

Здавалося, поліцейські розуміли моє мовчання. Вони оглянули порожню бібліотеку, похмуру квартиру, кажучи собі подумки, що за кілька хвилин вони звідси підуть.

— Кому ми повинні повідомити цю новину, хлопче?

Тут я, нарешті, відреагував адекватно. Я встав і пішов за клаптиком паперу з чотирма іменами, що їх залишив батько. Інспектор поклав список у кишеню.

— Ми доручимо всі ці клопоти службі соціальної допомоги.

Потім він наблизився до мене з поглядом побитого собаки, і тут я відчув, що в нього буде якесь ненормальне прохання:

— Зараз я маю звернутись до вас з одним делікатним проханням: ви повинні упізнати тіло.

Це прохання спрацювало, як сигнал тривоги. Я почав ревіти так, ніби натиснули якусь кнопку. Поліцейські товклися довкола мене, шукаючи вимикач. Проте, не з їхнім щастям, цим вимикачем був я сам, а я ніяк не міг зупинитись.

Пан Ібрагім таки був чудовим. Почувши мої крики, він одразу ж піднявся, миттєво оцінив ситуацію і сказав, що він сам поїде до Марселя, щоб упізнати тіло. Спочатку поліцейські

поставилися до нього недовірливо (завагалися?), бо він справді дуже скидався на араба, але я знову почав верещати, тож вони пристали на пропозицію пана Ібрагіма.

Після похорону я запитав у пана Ібрагіма:

— Відколи, пане Ібрагіме, ви все зрозуміли про мого батька?

— Ще в Кабурі. Знаєш, Момо, ти не повинен гніватися на батька.

— Справді? І чому ж? Батько, який занапащає моє життя, кидає мене і заподіює собі смерть, — це справді диявольський капітал довіри до життя. І на додачу я ще не повинен на нього гніватись?

— У твого батька не було нікого, хто послужив би йому прикладом. Він дуже рано втратив батьків, бо їх забрали нацисти і вони загинули в концтаборах. Твій батько так і не прийшов до тями від того, що йому пощастило цього уникнути. Можливо, він почував себе винним за те, що залишився живим. Він не просто так кинувся під поїзд.

— Тоді чому?

— Його батьків відправили на смерть поїздом. Можливо, все своє життя він шукав свій поїзд… Якщо в нього не було бажання жити, то не через тебе, Момо, а через те, щó з ним трапилось або не трапилося до твоєї появи на світ.

Потім він ткнув мені в кишеню кілька купюр.

— Тримай, сходи на Райську вулицю. Дівчата питають, як там твоя книжка про них…

Я вирішив змінити все у своїй квартирі на Голубій вулиці. Пан Ібрагім дав мені фарби і щітки. А також порадив, як довести до сказу службу соціальної допомоги й потягнути час.

Якось по обіді, коли я повідчиняв усі вікна, щоб вивітрити запах акрилової фарби, у квартиру зайшла якась жінка. Не знаю чому, але з її ніяковості, вагання, боязні пройти між приставними драбинами й оминути плями на підлозі, я одразу зрозумів, хто це.

Я удав, що цілковито поглинутий своєю справою.

Нарешті вона зважилася злегка покашляти.

А я розіграв здивування:

— Ви когось шукаєте?

— Мені потрібен Мойсей, — сказала моя мама.

Було кумедно спостерігати, як важко їй давалося моє ім'я, ніби воно не проходило їй крізь горло.

Я отримав найвищу насолоду, знущаючись із неї.

— А ви хто?

— Його матір.

Бідна жінка, мені її аж шкода. Вона в такому стані! Їй, напевно, довелося докласти неймовірних зусиль, щоб сюди прийти. Вона пильно дивиться на мене, намагаючись розпізнати риси мого обличчя. Їй страшно, дуже страшно.

— А ти хто?

— Я?

У мене бажання посміятися з неї. Навіщо доводити себе до такого стану, особливо тринадцять років потому?

— Мене звуть Момо.

У неї ошелешений вигляд.

Я додаю, сміючись:

— Це зменшувальне від Мухамед.

Вона стає блідішою за фарбу на моєму плінтусі.

— Он як? То ти не Мойсей?

— Аж ніяк, не треба плутати, пані. Мене звуть Мухамед.

Вона ковтає слину. Десь у глибині душі вона задоволена.

— А тут часом не проживає хлопчик на ім'я Мойсей?

Мені хочеться відповісти: "Не знаю, вам видніше, ви ж його матір, вам слід знати". Але в останню мить стримуюся, бо бідна

жінка ледве тримається на ногах. Натомість я пропоную їй кращу, зручнішу побрехеньку.

— Мойсей поїхав, пані. Йому набридло тут стирчати. У нього були не найкращі спогади.

— Справді?

Ти диви, схоже, вона мені не вірить. Здається, я не зовсім її переконав. Вона, очевидно, не така вже й тупа.

— І коли він повернеться?

— Не знаю. Від'їжджаючи, він сказав, що хоче знайти свого брата.

— Брата?

— Так, у Мойсея є брат!

— Справді?

Вона збентежена.

— Так. Його брата звуть Попол.

— Попол?

— Так, пані, Попол — його старший брат!

Я вже починаю думати, чи не вважає вона мене придурком. Чи вона справді вірить, що мене звуть Мухамед?

— Але до Мойсея в мене не було дітей. Я ніколи не народжувала хлопчика на ім'я Попол.

Тут уже мені стає зле.

Вона це помічає, нею хитає так сильно, що вона вирішує сховатися, сівши у крісло. Я роблю те саме.

Ми мовчки дивимось одне на одного, задихаючись від ядучого запаху акрилової фарби. Вона вивчає мене, не пропускаючи жодного поруху моїх вій.

— Скажи мені, Момо…

— Мухамеде.

— Скажи мені, Мухамеде, ти ще бачитимеш Мойсея?

— Можливо.

Я вимовив це відсторонено, я сам не йму віри, що мій тон такий відсторонений. Вона свердлить мене поглядом. Нехай вдивляється, скільки їй заманеться, вона не витягне з мене нічого, я в собі впевнений.

— Якщо ти колись побачиш Мойсея, скажи йому, що я була надто молодою, коли одружилася з його батьком, і вийшла за нього заміж тільки для того, щоб піти з дому. Я ніколи не любила Мойсеєвого батька. Але була готова любити Мойсея. Проте я зустріла іншого чоловіка. Твій батько…

— Перепрошую?

— Я маю на увазі батька Мойсея, він сказав: іди геть і залиш мені Мойсея, інакше... І я поїхала. Я хотіла почати нове життя, життя, в якому є щастя.

— Так, ясна річ, краще.

Вона опустила очі.

А тоді підійшла до мене. Я відчуваю, що вона хотіла б мене обняти. Я вдаю, що не розумію.

Вона запитує в мене з благанням у голосі:

— Ти перекажеш це Мойсеєві?

— Можливо.

Цього ж вечора я пішов до пана Ібрагіма і запитав його, сміючись:

— То коли ви мене всиновите, пане Ібрагіме?

Він відповів, також сміючись:

— Якщо хочеш, то прямо завтра, мій маленький Момо!

Нам довелося боротись. У цьому офіційному світі печаток, дозволів, агресивних, якщо їх потривожити, чиновників ніхто не хотів нами клопотатись. Але ніщо не могло збентежити пана Ібрагіма.

— "Ні" вже в нас у кишені, Момо. Залишилося отримати "так".

Моя мама за допомоги соціальної служби нарешті погодилася задовольнити клопотання пана Ібрагіма.

— А ваша дружина, пане Ібрагіме, вона також не проти?

— Моя дружина вже досить давно повернулась у рідний край. Я можу робити все, що мені заманеться. Але якщо хочеш, цього літа ми можемо поїхати до неї.

У той день, коли ми отримали документ, славнозвісний документ, який проголосив, що віднині я — син чоловіка, якого обрав собі сам, пан Ібрагім вирішив, що ми повинні купити машину, щоб відсвяткувати цю подію.

— Ми подорожуватимемо, Момо. А цього літа поїдемо разом до Золотого Півмісяця. Я тобі покажу море, особливе море, звідки я родом.

— А туди не можна дістатися на летючому килимі?

— Візьми каталог і вибери машину.

— Гаразд, тату.

Дивно, як ті самі слова можуть викликати різні почуття. Коли я звертався до пана Ібрагіма "тато", моє серце сміялося, настрій піднімався, а майбутнє сяяло.

Ми пішли в гараж[2].

— Я хочу купити цю модель. Її вибрав мій син.

Пана Ібрагім добирав слова ще гірше, ніж я. Слова "мій син" він вставляв у кожну фразу, ніби саме він вигадав батьківство.

Продавець почав вихваляти нам машину, перелічуючи її характеристики.

— Мене не цікавлять ваші лекції. Кажу ж вам: я хочу її купити.

— Чи маєте ви права, пане?

— Звичайно.

І пан Ібрагім дістав зі шкіряного портмоне документ, датований щонайменше давньоєгипетськими часами. Продавець вивчав папірус із жахом, по-перше, тому що більшість літер були стерті, по-друге, тому що він був написаний невідомою йому мовою.

— Це справді водійські права?

— Хіба не видно?

— Гаразд. Пропоную вам оформити покупку з довгостроковою виплатою. Наприклад, упродовж трьох років, для цього потрібно…

— Коли я кажу, що хочу купити автомобіль, це означає, що я можу собі це дозволити. Я плачу́ готівкою.

Пан Ібрагім образився. Поза сумнівом, цей продавець робив промах за промахом.

— Тоді випишіть нам чек на…

— Так, годі! Ще раз повторюю, я плачу готівкою. Грошима. Справжніми грошима.

Він виклав на стіл пачки купюр, красиві пачки старих купюр, упаковані у пластикові мішечки.

У продавця перехопило подих.

— Але… але… ніхто не платить готівкою… це неможливо…

— Чому, хіба це не гроші? Я їх без проблем приймав до каси, то чому ж ви відмовляєтесь? Момо, ми зайшли у серйозний гараж?

— Гаразд. Зробімо таким чином. Ми доставимо вам авто за два тижні.

— Два тижні? Це неможливо: за два тижні я можу померти!

Через два дні машину підігнали під крамничку… Пан Ібрагім знав, як домогтися свого.

Коли пан Ібрагім сів у машину, він почав делікатно тиснути на всі команди довгими тонкими пальцями; потім витер чоло, його шкіра набула землистого відтінку.

— Я не пригадую, як це робиться, Момо.

— Але ж ви уміли?

— Давним-давно разом із моїм другом Абдулою. Але…

— Що "але"?

— Але тоді машини були не такими.

Пан Ібрагім ніяк не міг отямитися.

— Скажіть-но, пане Ібрагіме, машини, на яких ви вчилися, часом не були запряжені кіньми?

— Ні, мій маленький Момо, віслюками. Так, віслюками.

— А ваші права, які ви показували, що то було?

— Гм-м-м… старий лист від мого друга Абдули, в якому він розказував про те, як минув збір урожаю.

— То ми в лайні!

— Ти це сказав, Момо.

— А у вашому Корані не знайдеться, як завше, відповіді, що нам робити далі?

— Таке скажеш, Момо, Коран — це не підручник із механіки. Він корисний для душі, а не для купи металу. Крім того, у Корані всі подорожують на верблюдах!

— Та не нервуйтеся ви так, пане Ібрагіме.

Нарешті пан Ібрагім вирішив, що ми ходитимемо на заняття з водіння авта разом. Оскільки я був неповнолітнім, офіційно вчився він, а я сидів у задньому ряду, не гублячи ані крихти з пояснень інструктора.

Щойно заняття закінчувалися, ми виводили нашу машину і я сідав за кермо. Ми їздили по нічному Парижу, аби уникнути бурхливого руху автомашин.

У мене виходило дедалі краще.

Нарешті настало літо, і ми вирушили в дорогу.

Тисячі кілометрів. Ми перетинаємо Європу по її південній стороні. Вікна відчинені. Ми прямуємо на Близький Схід. Неймовірно, яким цікавим стає світ, коли подорожуєш із паном Ібрагімом. Оскільки я закляк за кермом і зосередив усю увагу на дорозі, він описував навколишні пейзажі, небо, хмари, села, жителів. Балаканина пана Ібрагіма, його ламкий, як цигарковий папір, голос, пікантний акцент, óбрази, вигуки, подив, що змінюється диявольським лукавством, — ось чим виявляється для мене шлях, що веде з Парижа до Стамбула. Я не бачив Європи, я її тільки чув.

— Ого, Момо, ми потрапили у країну багатіїв, тут є урни для сміття.

— Урни? То й що?

— Коли хочеш знати, в якій місцевості — багатій чи бідній — ти перебуваєш, зверни увагу на урни для сміття. Якщо ти не бачиш ані сміття, ані урн, то там живуть дуже багаті. Якщо бачиш урни для сміття, але не бачиш сміття, то просто багаті. Якщо бачиш купи сміття довкола урн, то ці місця не багаті й не бідні, а туристичні. Якщо ж бачиш сміття, а урни відсутні, то це бідні місця. А якщо люди живуть у смітті, то вони дуже й дуже бідні. Ну а тут живуть багатії!

— Ну звісно, адже це Швейцарія!

— Тільки не по автостраді, Момо, прошу тебе, не по автостраді. Автострада означає: проїжджайте, тут нема на що дивитись. Автостради для дебілів, які хочуть дістатися з одного пункту до іншого за найкоротший відтинок часу. Нас цікавить не геометрія, а подорож. Шукай красиві дороги, які показують усе, що тільки можна побачити.

— Зразу видно, що не ви ведете машину, пане Ібрагіме.

— Послухай, Момо, якщо ти не хочеш нічого бачити, то сідай на літак, як усі інші.

— А тут живе біднота, пане Ібрагіме?

— Так, це Албанія.

— А тут?

— Зупини машину. Відчуваєш? Тут пахне щастям, це Греція. Люди тут не метушливі, вони не квапляться спостерігають, як ми проїжджаємо, вони дихають. Бачиш-но, Момо, все своє життя я багато працював, але робив це повільно, не квапляться, я не гнався за прибутком і потоком клієнтів, ні. Повільність — от секрет щастя. Що ти збираєшся робити у житті?

— Не знаю, пане Ібрагіме. Що ви скажете про імпорт-експорт?

— Імпорт-експорт?

Тут я явно заробив очко, віднайшовши магічне слово. Пан Ібрагім смакував це серйозне і водночас авантюрне слово "імпорт-експорт", що асоціювалося з подорожами, кораблями,

посилками, великими сумами обороту; слово таке ж вагоме, як і його розкотисте "р": імпорт-експорт!

— Познайомтеся з моїм сином Момо, який у майбутньому займатиметься імпортом-експортом.

Ми грали у різні ігри. Він заводив мене в релігійні споруди з зав'язаними очима, аби я вгадав релігію на запах.

— Тут пахне воском, ми в католицькому храмі.

— Так, це храм Святого Антонія.

— Пахне ладаном, тут — православні.

— Твоя правда, ми у Святій Софії.

— А тут чути ногами, ми в мусульманському храмі. Ой, як тут сильно смердить…

— Що? Ми в Голубій мечеті! Місце, пропахле духом тіла, не гідне тебе? Хіба ти і твої ноги ніколи не тхнуть? Ти гидуєш місцем для молитви, що пахне людьми, зроблене для людей, з людьми всередині? Та в тебе паризькі замашки! Мене ж цей аромат шкарпеток заспокоює. Я кажу собі, що не хочу нікого іншого, крім мого сусіда. Я відчуваю запах себе і запах усіх нас, отже, я одразу ж краще себе почуваю!

Починаючи від Стамбула, пан Ібрагім говорив дедалі менше. Він був зворушеним.

— Скоро ми приїдемо до моря, звідки я родом.

Щодня він просив їхати дедалі повільніше. Він хотів насолодитися. А ще йому було страшно.

— Де воно, море вашої батьківщини, пане Ібрагіме? Покажіть мені на карті.

— Дай мені спокій із тими картами. Момо, ми ж не в ліцеї!

Ми зупинились у гірському містечку.

— Я щасливий, Момо. Ти зі мною, і я знаю, що́ є в моєму Корані. Тепер я хочу повести тебе на танці.

— На танці, пане Ібрагіме?

— Треба. Обов'язково. "Серце людини — як та пташка, закрите у клітці тіла". Коли ти танцюєш, серце співає, як пташка, що прагне розчинитись у Богові. Ходімо у теке.

— Куди?

— Який кумедний танцювальний майданчик! — сказав я, переступаючи поріг.

— Теке — це не танцмайданчик, а монастир. Момо, постав своє взуття сюди.

І саме тут я вперше побачив чоловіків, що крутилися довкола себе. Дервіші були одягнені у широкі, важкі й водночас гнучкі вбрання блідого кольору. Звучав барабан. І монахи перетворювалися на дзиґи.

— Бачиш, Момо! Вони крутяться довкола себе, довкола свого серця, у якому присутній Бог. Це — наче їхня молитва.

— Ви називаєте це молитвою?

— Так, Момо. Вони втрачають усі земні орієнтири, силу тяжіння, яку називають рівновагою, вони стають смолоскипами, що віддають себе великому вогню. Спробуй, Момо, спробуй. Роби, як я.

І ми обоє почали крутитися.

Під час перших обертів я казав собі: "Я щасливий із паном Ібрагімом". Потім я подумав: "Я більше не серджуся на батька за те, що він пішов". А наприкінці я навіть подумав: "Зрештою, у моєї мами не було іншого вибору, як..."

— Ну, що, Момо, ти відчув щось прекрасне?

— Так, це неймовірно. Накопичена в мені лють танула. Якби барабани не зупинились, я, можливо, розібрався б в історії з мамою. Пане Ібрагіме, мені було так приємно молитися, незважаючи на те, що я волів би не знімати кросівок. Що важчим стає тіло, то легшим стає дух.

Відтоді ми часто зупинялися, щоб потанцювати в теке, які знав пан Ібрагім. Він іноді не кружляв, а, примруживши очі, обмежувався чашечкою чаю, я ж крутився завжди як навіжений. Точніше, я кружляв, аби стати менш навіженим.

Увечері, виходячи на майдан у центрі села, в якому ми зупинилися, я щоразу намагався трохи поговорити з дівчатами. Я докладав якнайбільше зусиль, але щось воно не дуже спрацьовувало, тоді як усміхнений пан Ібрагім, нічого не

роблячи і зберігаючи лагідний та спокійний вигляд, попивав свій лікер "Сузі" з анісовим сиропом і вже менш як за годину збирав купу людей довкола себе.

— Ти робиш забагато рухів, Момо. Якщо хочеш мати друзів, не треба рухатись.

— Пане Ібрагіме, як ви вважаєте, я вродливий?

— Ти дуже вродливий, Момо.

— Ні, я не це мав на увазі. Як ви гадаєте, чи я достатньо вродливий, щоб подобатися дівчатам… не платячи грошей?

— За кілька років вони платитимуть за тебе!

— Проте… наразі… попит невеликий…

— Нічого дивного, Момо, бачив би, як ти за це берешся. Ти дивишся на дівчат так, ніби хочеш сказати: "Бачите, який я вродливий". Тож, звісно, вони з тебе сміються. А ти повинен дивитися на них так, наче хочеш сказати: "Я ніколи не бачив вродливішої дівчини". У нормального чоловіка, маю на увазі такого, як ти чи я, а не Алена Делона чи Марлона Брандо, його краса — це краса, яку ти знаходиш у дівчині.

Ми спостерігали, як сонце опускається за гори і небо стає фіолетовим. Тато дивиться на вечірню зорю.

— Перед нами, Момо, була поставлена драбина, щоб звільнитися. Спершу людина була мінералом, потім рослиною, потім твариною — причому останнього вона ніяк не може забути і часто схильна знову нею стати, — а потім вона стала людиною, наділеною свідомістю, розумом і вірою. Уявляєш,

який шлях тобі довелося пройти від пилу до того, ким ти є сьогодні? І згодом, пройшовши свій стан людини, ти станеш ангелом. Ти покінчиш із землею. Під час танцю в тебе виникає передчуття цього переходу.

— Мабуть. Принаймні я нічого не пригадую. А ви, пане Ібрагіме, пам'ятаєте, як були рослиною?

— А що, по твоєму, я роблю, коли годинами непорушно сиджу на табуретці у крамничці?

Потім настав той знаменний день, коли пан Ібрагім повідомив мені, що ми прибуваємо до моря, де він народився, і зустрінемося з його другом Абдулою. Він був збуджений, наче юнак, і, щоб зорієнтуватися, хотів спершу піти туди сам, тож попросив мене почекати під оливковим деревом.

То була пора сієсти. Я заснув, притулившись до стовбура.

Коли я прокинувся, день уже добіг кінця. Я чекав на пана Ібрагіма до півночі.

До ближнього села я пішов пішки. Коли опинився на площі, до мене заспішили люди. Я не розумів їхньої мови, але вони говорили дуже емоційно і, здавалося, добре мене знали. Вони завели мене у великий дім. Спочатку я перетнув довгу залу, в якій було багато жінок, що сиділи навпочіпки і стогнали. Потім мене підвели до пана Ібрагіма.

Він лежав закривавлений, весь у ранах і синцях. Машина влипла у стіну.

Виглядав він дуже слабким.

Я кинувся до нього. Пан Ібрагім розплющив очі й посміхнувся.

— Момо, ось і скінчилася наша подорож.

— Ні, ми ще не приїхали до моря вашого народження.

— Я вже близький. Усі гілки ріки впадають у те саме море. Єдине море.

І тут усе трапилося не з моєї волі, я заплакав.

— Ти мені не подобаєшся, Момо.

— Я боюся за вас, пане Ібрагіме.

— А мені не страшно, Момо. Я знаю, що́ є в моєму Корані.

То була фраза, якої йому не варто було казати, бо вона навіяла мені надто гарні спогади, і я заридав іще дужче.

— Момо, ти плачеш за собою, а не за мною. Я прожив гарне життя. І дожив до старості. У мене була дружина, яка вже давно померла, але я її досі люблю. У мене був друг Абдула, якому ти передаси від мене вітання. Моя маленька крамничка давала прибуток. Голуба вулиця — гарна вулиця, навіть якщо вона й не голуба. І потім у мене був ти.

Щоб йому було приємно, я проковтнув сльози і зробив зусилля: опля — посмішка!

Він був задоволений. Ніби його біль трохи вщух.

Опля — посмішка!

Він повільно заплющив очі.

— Пане Ібрагіме!

— Тс-с-с… Не переживай. Я не вмираю, Момо, я приєднуюсь до нескінченності.

Ось так.

Я залишився там на деякий час. З його другом Абдулою ми багато говорили про мого тата. Ми також багато крутилися довкола себе.

Пан Абдула був схожим на пана Ібрагіма, тільки на пана Ібрагіма пергаментного, багатого на рідкісні слова, вірші, знані напам'ять, пана Ібрагіма, який міг присвятити більше часу читанню, а не стуканню дверцятами каси. Години, що ми проводили, танцюючи в теке, він називав танцем алхіміка, танцем, що перетворює мідь на золото. Він часто цитував Румі.

Він казав:

Золоту не потрібен філософський камінь, але міді — так.

Змінись на краще.

Те, що є живим, умертви його: це твоє тіло.

Те, що є мертвим, оживи його: це твоє серце.

Те, що присутнє, сховай його: це тутешній світ.

Те, що відсутнє, наблизь його: це світ майбутнього життя.

Те, що існує, знищ його: це пристрасть.

Те, що не існує, породи´ його: це намір.

Отож іще й сьогодні, коли не все складається якнайкраще, — я кружляю.

Я здіймаю руку догори і кружляю. Я опускаю руку додолу і кружляю. Небо кружляє наді мною. Земля кружляє піді мною. Я вже більше не я, я — один із тих атомів, що кружляють навколо порожнечі, яка є всім.

Як казав пан Ібрагім:

— Твій розум міститься і в щиколотці, а твоїй щиколотці властивий спосіб мислити дуже глибоко.

Я повернувся автостопом. Я "поклався на Бога", як казав пан Ібрагім, коли йшлося про бездомних: жебракував і ночував просто неба, і це також було гарним дарунком. Я не хотів тратити гроші, що їх пан Абдула, цілуючи мене на прощання, сунув мені в кишеню.

Повернувшись до Парижа, я виявив, що пан Ібрагім усе передбачив. Він зробив мене вільним, тож я став самостійним. Я отримав у спадок його гроші, бакалійну крамничку і Коран.

Нотаріус простягнув мені сірий конверт, і я дуже акуратно дістав стару книжку. Нарешті я зможу дізнатися, що там є у його Корані.

У його Корані були дві сухі квітки та лист від друга Абдули.

Тепер мене звуть Момо, на нашій вулиці всі мене знають. Врешті-решт, я не займаюсь імпортом-експортом і сказав це панові Ібрагіму лише для того, щоб трохи його вразити.

Мама іноді мене провідує. Вона зве мене Мухамедом, щоб я не злився, і цікавиться, як справи в Мойсея. І я розповідаю.

Останнього разу я повідомив їй, що Мойсей знайшов свого брата Попола і вони вдвох вирушили у подорож і, гадаю, повернуться не скоро. Можливо, більше не варто про них говорити. Вона добре подумала — вона завжди зі мною насторожі — і лагідно прошепотіла:

— Зрештою, можливо, це не так і погано. Існують дитинства, які потрібно полишати, дитинства, від яких слід вилікуватись.

Я відповів, що філософія не входить до мого асортименту, моя справа — бакалія.

— Мухамеде, я хотіла б, щоб ти якось прийшов до мене на вечерю. Мій чоловік також хотів би з тобою познайомитися.

— Що він робить?

— Він викладач англійської.

— А ви?

— Викладач іспанської.

— І якою ж мовою ми розмовлятимемо під час вечері? Ні, жартую, я згоден.

Вона вся розчервонілася від задоволення, що я погодився, це було приємно бачити: можна було подумати, що я підвів їй водогін.

— Це правда? Ти прийдеш?

— Авжеж.

Безперечно, було трохи дивно бачити, як два викладачі системи народної освіти приймають бакалійника Мухамеда, але, зрештою, чому б і ні? Я ж не расист.

Ось так, тепер… це ввійшло у звичку. Щопонеділка я приходжу до них із дружиною та дітьми. Оскільки мої діти дуже лагідні, вони називають її, викладача іспанської, бабусею, що її страшенно тішить, це треба бачити! Іноді вона так радіє, що тихенько запитує, чи мене це не бентежить. Я відповідаю, що ні, у мене добре почуття гумору.

Отже, тепер мене звуть Момо, який тримає бакалію на Голубій вулиці, на Голубій вулиці, яка насправді не є голубою.

Для всіх я — Араб нашого кутка. "Араб" — означає відчинену ввечері та в неділю бакалію.

Примітки

1

Туреччина. (Прим. перекладача).

2

Гараж — місце, де, окрім ремонтних робіт, продають автомашини, як потримані, так і нові, замовлені за каталогом. (Прим. перекладача).